

сометрично нижче за УЩ. Основним генетичним типом рельєфу був денудаційно-аккумулятивний рельєф відносно опущених ділянок рівнин і схилів.

Основним чинником, який впливав на формування відкладів та рельєфу досліджуваної території середньоеоцен-середньооліоценову епоху, була морська трансгресія, яка за масштабами переважала крейдову. Більшість території була перекрита мілководним морським басейном. Український щит існував у вигляді окремих островних підняття, найбільше з яких виділялося в межах Бердичівського та Вінницького блоків. Територія суші являла собою аккумулятивну низовинну приморську рівнину. Межі, які ми розглядаємо в нашому дослідженні, виявились таким чином: за палеогеоморфологічними реконструкціями денудаційні межі відповідала межю основної морської акваторії з міліною. Гіпсометрична та тектонічна межі на півдні проходили по витягнутій презаглибленій ділянці морського дна, яке було приурочене до грабеніподібної структури. Далі на північ гіпсометрична межа частково збігалася з межею мілководдя, а тектонічна не виявилася. **Краєво-скидова** межа щита в рельєфі не відбилася.

У пізньооліоцен-середньоеоценову епоху на більшій частині досліджуваного регіону встановився континентальний режим. Територія являла собою слабо підвищену, слабо розчленовану денудаційно-аккумулятивну рівнину. Південний захід району дослідження періодично затоплювався під час морської трансгресії та існував у вигляді мілководного морського басейну. Найкраще в рельєфі була виражена гіпсометрична межа, особливо у своїй центральній та південній частині, де вона збігалася з береговою зоною і сполучала гирлові ділянки палеодолин. Денудаційна та тектонічна межі знаходились у межах континентальної суші і в рельєфі себе не виявили. **Краєво-скидова** межа також не мала орографічного вираження.

Пізньоміоцен-пліоценова епоха була часом останньої морської трансгресії, під час якої пд.-зх. частина УЩ і прилягаючі до неї південний та центральний райони Волино-Подільської плити зазнали субаквального розвитку. Для морського басейну був характерний аку-

мулятивний рельєф прибережної мілини та аккумулятивний рельєф морської акваторії. Континентальна суша існувала у вигляді аккумулятивної і денудаційно-аккумулятивної рівнини, розчленованої сіткою річкових долин. Межі щита в рельєфі не мали чіткого прояву. Найкраще була виражена гіпсометрична межа на ділянці населених пунктів Грицев – Соснове, де вона збігалася з береговою зоною. На північ від с. Соснове вона проходила в межах суші, на південь від м. Грицев – морського басейну.

Висновки. Таким чином, якщо порівняти положення меж щита протягом мезозой-кайнозой, то слід відмітити таке: 1. Межі щита відбивались в рельєфі під час тала-сократичних епох розвитку регіону, а саме в ранній та пізній крейді, середньоеоцен-середньооліоценої та пізньоміоцен-пліоцені. 2. Найчастіше виявляли себе межі, які відділяють власне УЩ від його схилу, а саме гіпсометрична, денудаційна та тектонічна. **Краєво-скидова** межа, яка відділяє західний схил від Волино-Подільської плити, в палеорельєфі не відобразилася. 3. Межі щита в палеорельєфі існували у вигляді берегової лінії, рідше як межа між морською акваторією та мілководдям. 4. Найактивніше протягом мезозой-кайнозой виявили себе такі відрізки меж: Охримівці – Соснове (гіпсометрична межа), Меджибіж – Корець (денудаційна), Хмельницький – Корець (тектонічна).

1. Гойжевський О.О. Про вік і межі Українського щита та його схилів // ДАН УРСР. Сер. Б. – 1977. – № 7. 2. Еще раз о границах Украинского щита и его склонов / Ключков В.М., Соловйчик В.Н., Пастухов В.Г. и др. // Геол. журн. – 1983. – № 1. 3. Комлев А.А. Методы выявления и картографирования древних долин // Геогр. аспекты рационального природопользования. – К., 1984. 4. Спеціальні палеогеоморфологічні дослідження при розшукових роботах на розсипах в умовах північно-західної частини Українського щита / Ю.О. Кошик, В.М. Тимофеев, О.О. Комлев, С.М. Волеваха // Вісн. КДУ. Сер. Географія. – 1982. – Вип. 24. 5. Кошик Ю.А., Тимофеев В.М., Чмихал В.Н. Эволюция флювиального рельефа и тектоническая структура северо-западной части Украинского щита в мезо-кайнозое // История развития речных долин и пробл. мелиорации земель. Европейская часть СССР. – М., 1979. 6. Селиверстов Ю.П. Пространственно-временная организация геоморфологических систем. – Л., 1990. 7. Тупковський П.А. Природна районізація України. – К., 1922. 8. Философский энциклопедический словарь. – М., 1983.

Надійшла до редколегії 04.02.06

УДК 551.4(477)

А. Наказненко, асп.

ФАКТУРНА БУДОВА ПОЛТАВСЬКОЇ МОРФОСТРУКТУРИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ТИПУ

Досліджено латеральну організацію Полтавської морфоструктури центрального типу. Виділено та охарактеризовано основні фактурні елементи. Установлено взаємозв'язки між основними фактурними елементами.

Have investigated a lateral organization of the Poltava morphostructure central type/ Detached a base elements. Adjusted interactions between a base elements.

Актуальність полягає в тому, що подібні дослідження для території з потужним осадовим чохлам проводяться вперше. До цього часу в Україні мали місце окремі спеціалізовані дослідження морфоструктур центрального типу територій з незначною потужністю осадового чохла та загальнотеоретичні дослідження.

Метою нашого дослідження є вивчення латеральної організації території, яка визначається перш за все просторовими характеристиками: розмірами, азимутами простягання, внутрішньою будовою, комбінаціями морфоструктур; виділення та характеристика фактурних елементів Полтавської морфоструктури центрального типу (МЦТ).

Полтавська МЦТ досліджувалась у працях О. Ніколаєнка та С. Бортника.

Закономірності латеральної організації Полтавської морфоструктури встановлювались шляхом побудови карти фактурної будови та її подальшого аналізу, що складена за результатами дешифрування МАКЗ та топографічної основи.

Полтавська МЦТ виявляється у вигляді комбінації численних дугових елементів внутрішнього та зовнішнього контурів, які фрагментарно збігаються з межами надзаплавних терас р. Дніпра, долинами річок Псел, Оскіл, Самара та вододілами річок Псел – Ворскла, Сіверський Донець – Оскіл, Дніпро – Сіверський Донець. Діаметр ПМЦТ становить 280 км, а ширина периферійної зони відповідно 20 км.

За характером фактурної будови Полтавську МЦТ слід розглядати як радіально-концентричну: тобто в її морфологічній будові характерне поєднання як радіальних, так і

концентричних елементів фактурної будови, проте домінуючими є концентричні елементи структури [2]. Серед останніх найбільш чітко виявленими є п'ять концентрів, два з яких утворюють периферійну зону, а три описують ядерну зону Полтавської МЦТ, між ядерною та периферійною зонами ми виділяємо внутрішню зону.

Для Полтавської МЦТ характерні округлі обриси в плані та концентричне розташування основних каркасних елементів, ускладнене внутрішніми вписаними МЦТ меншого радіусу. Зовнішній контур віддешифрований фрагментарно і має чітке морфологічне вираження в межах долин р. Дніпра, на відрізу від гирла р. Самари до гирла річок Ворскли, Псел, від гирла р. Хорол до м. Лебедин, далі по вододілу річок Псел – Ворскла (до витоків р. Ворскли), по долині р. Оскіл, на відрізу від м. Дворічна до гирла Осколу, далі по вододільній ділянці річок. Сіверський Донець – Торець, долинами приток р. Торець, вододілу річок Казений Торець – Самара. Сумарна довжина чітко виявленої дуги зовнішнього контуру становить 575 км, інтерпольованої – 275 км, отже, чітко виявлено близько 2/3 контуру структури. Внутрішній контур виявлений слабше, морфологічне відображення має в межах уступу надзаплавних терас Дніпра (с. Підгородне – с. Чаплинка), долин річок Говтва, Ташань, долин дрібних приток Сіверського Дінця, вододільних ділянок між притоками Сіверського Дінця. Сумарна довжина чітко виявленої дуги 280 км, інтерпольованої – 435, тобто чітко виявлено тільки 2/5 внутрішнього контуру.

Серед фактурних елементів Полтавської МЦТ ми виділяємо периферійну, внутрішню та ядерну зони.

Периферійна зона, що має середню ширину 20 км, обмежена зовнішнім та внутрішнім контурами Полтавської МЦТ. Найбільш чітко вона простежується в межах східного, південно-західного та північно-західного квадрантів Полтавської МЦТ. Морфологічно на зазначених ділянках їй відповідають: вододільна ділянка Сіверський Донець – Оскол; фрагмент надзапавної тераси Дніпра; вододільні ділянки Псел – Говтва, Псел – Ташань.

За характером будови ядерної частини Полтавська МЦТ може розглядатись як поліядерна. Морфологічно це виражається трьома концентриями, що можуть інтерпретуватись як ядро. Так, за результатами середньомасштабних досліджень, С. Бортник за ядро Полтавської МЦТ приймав МЦТ радіусом 30 км. Однак нами при крупномасштабних дослідженнях було встановлено, що ядерна зона має більш складну будову. Тут чітко простежуються три концентри ядра: перший – радіусом 30 км; другий – радіусом 45 км; третій – радіусом 60 км (Ядерна-1, Ядерна-2, Ядерна-3). Фактура даних морфоструктур чітко виражена в поєднанні орографічних елементів. Так, південна частина контуру МЦТ Ядерна-3 виражена долиною р. Орель, її північна та північно-східна частина контуру виражена долиною р. Сіверський Донець. Південно-західна частина контуру МЦТ Ядерна-2 виражена долинами річок Вшива, Орчик, північно-східна частина контуру – долинами приток р. Мжа та вододільною ділянкою Мерчик – Мжа. Східна та північно-східна частини контуру Ядерної-1 виражені долиною р. Мжа та вододільною ділянкою Сіверський Донець – Ворскла.

У межах Полтавської МЦТ виділено три регіональні морфоструктури центрального типу III-го порядку (Ре-

шетилівська, Гадяцька-І, Ядерна-3), 16 локальних МЦТ I-го рангу та 19 локальних МЦТ II-го рангу; дев'ять лінеаментних зон; вісім морфоструктурних вузлів.

Поєднання морфоструктур різних типів та рангів формує в плані складний морфоструктурний рисунок. Реальний ансамбль можна розглядати як поєднання стійких повторюваних комбінацій, які в класифікації морфоструктур складають найвищий рівень організації морфоструктур.

О. Ковтонюк пропонує розглядати стійкі повторювані комбінації за такими типами: комбінації однотипових однорангових морфоструктур; комбінації однотипових різнорангових структур; комбінації різнотипних різнорангових структур.

Серед комбінації однотипових однорангових морфоструктур у межах досліджуваної території характерні два варіанти з'єднання: спряження (коли дві структури є дотичними) та інтерференції (накладання структур). У результаті інтерференції утворюється двояко опукла лінза (наприклад, Опішнянська та Орельська-2 локальні МЦТ I-го рангу при накладанні утворюють вузьку лінзу, які в рельєфі відповідає фрагмент долини р. Орчик) [1]. Унаслідок комбінації кількох однорангових однотипових структур утворюються так звані морфоструктурні ланцюги – прямолінійні із спряженими і накладеними варіантами з'єднань (Гадяцька-1, Котелевська, Ядерна-2) та дугоподібні із спряженими і накладеними варіантами з'єднань (Кобеляцька, Орельська-1, Синельниківська).

При поєднанні різнорангових МЦТ у межах досліджуваної території найбільш характерним є утворення сателітних комбінацій (наприклад, Гадяцька-1 та Решетилівська регіональні МЦТ III-го порядку є сателітами щодо Полтавської МЦТ) та орбітальних комбінацій (Гадяцька-2, Червоноармійська локальні МЦТ I-го рангу щодо Полтавської МЦТ).

Результатом поєднання різнорангових та різнотипних морфоструктур є утворення морфоструктурних вузлів (Новомосковський, Зачепилівський, Абазівський, Чутівський, Савенцівський, Котелевський, Карлівський, Чупахівський). Унаслідок комбінації лінійних морфоструктур та морфоструктур центрального типу в межах Полтавської МЦТ формуються такі типи поєднань: діаметральний перетин лінійною структурою МЦТ; довільний перетин лінійною структурою МЦТ. У результаті поєднання МЦТ та лінійно-площинних структур утворюються коміркові МЦТ (так МЦТ Ядерна-3, Ядерна-2, Ядерна-1 вписані в Полтавський блок) [3].

Висновок. Вивчення латеральної організації Полтавської МЦТ дало можливість виділити такі фактурні елементи, як ядерна зона, внутрішня зона та периферійна зона, а також встановити взаємозв'язки між основними фактурними елементами.

1. Бортник С.Ю. Морфоструктури центрального типу території України: просторово-часовий аналіз: Автореф. дис. ... д-ра геогр. наук. – К., 2002. 2. Бортник С.Ю. Проблема класифікації морфоструктур центрального типу // Укр. геогр. журн. – 2002. – № 2. 3. Ковтонюк О.В. Просторово-геоструктурний аналіз Кіровоградської морфоструктури центрального типу: Автореф. дис. ... канд. геогр. наук. – К., 2004.